

**Zienswijze van CMO inzake de Wet op de Lijkbezorging n.a.v
'Herziening van de wet op de lijkbezorging: religieuze en
culturele gebruiken rondom het overlijden' van het ministerie van Binnenlandse Zaken
en Koninkrijksrelaties.**

Contactorgaan Moslims en Overheid, zendende instantie voor de islam in Nederland
Utrecht, 1 november 2022

1. Algemeen

Meer dan de helft van de islamitische gemeenschap in Nederland bestaat uit de tweede en derde generatie moslims. Ze zijn geboren en getogen in Nederland. Hun religieuze en culturele vorming vinden in Nederland plaats. In relatie tot de cultuur, omgangsvormen en verhoudingen van de Nederlandse samenleving. Vooral de praktijk van hun religieuze identiteit maakt een proces door om op allerlei manieren aansluiting te vinden op de culturele gebruiken van Nederland. Een belangrijk aspect hiervan is dat steeds meer moslims de keuze maken om hun dierbaren hier in Nederland te begraven. Dit geldt niet alleen voor de moslims van de tweede en derde generatie moslims. Deze trend nemen wij ook waar bij de eerste generatie moslims. Omdat hun kinderen en kleinkinderen hun toekomst in Nederland hebben, vinden zij voor hen wenselijk om in Nederland begraven te worden. Als een representatieve organisatie voor de denominatie islam, vinden wij deze verandering voor het vestigingsproces van moslims in Nederland essentieel van belang. Dat laat zien dat een overgrote meerderheid van moslims op die manier vorm en inhoud geven aan hun religieuze praktijk in Nederland.

Deze verandering heeft grote consequenties voor de manier waarop begrafenissen in Nederland wordt georganiseerd. De gangbare praktijk hiervan is voortgekomen uit de christelijk-joodse en humanistische levensbeschouwelijke tradities. De wet op de lijkbezorging bepaalt het kader waarbinnen deze praktijk plaatsvindt. Uit de recente ontwikkelingen en signalen van uit de islamitische gemeenschappen kunnen wij opmaken dat de praktijk en het wettelijke kader niet aansluiten op de religieuze praktijk van moslims. In verschillende steden worden er praktische oplossingen gezocht om de begrafenisdiensten van moslims mogelijk te maken. Op lokaal niveau zien wij allerlei initiatieven ontstaan die niet alleen leiden tot spanningen maar ook onvoldoende dekkend zijn voor het gehele spectrum van de religieuze praktijk van uitvaart en begrafenissen zoals die bij moslims voorkomt. Deze signalen hebben ook het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) bereikt. Naar aanleiding hiervan heeft het ministerie besloten om de Wet op de Lijkbezorging te herzien. Deze herziening beoogt dat de wet aansluit bij de wensen vanuit de samenleving. Met dit schrijven geeft het CMO zijn zienswijze weer. Op die manier wil het een bijdrage leveren aan de totstandkoming van de nieuwe wet die ook beter aansluit op de religieuze praktijk van moslims van uitvaart, lijkbezorging en begrafenissen en geen knelpunten veroorzaakt.

Voor het gemak volgen wij de opzet van het bovengenoemde stuk en per onderdeel geven wij onzes inziens weer.

2. Procedures en termijnen na overleden

In de religieuze praktijk van moslims is het een collectieve oriëntatie dat de overledene zo snel mogelijk wordt begraven. 'Zo snel mogelijk' na het overleden, slaat dat het lichaam van de overledene na het eerste volgende dagelijkse gebed te begraven wordt. Dit streven was echter een praktische invulling in relatief kleine dorps en nomaden gemeenschappen. In de

dagelijkse praktijk van complexe en stedelijke samenlevingen kunnen er situaties ontstaan waardoor dit meestal niet lukt. De islamitische gemeenschappen zoeken aansluiting op deze vertragende factoren als die gelegitimeerd zijn en passen de termijnen van bijlegging aan deze factoren. De religieuze instructie van 'zo snel mogelijk' blijft echter een richtinggevend gebod.

Uitgaande van deze oriëntatie en praktijk vinden wij een goed streven van de minister om de wettelijke termijn van 36 uur te laten vervallen. De termijn van vrijgeven van het lichaam kan worden overgelaten aan de goedkeuring van de burgemeester. Wij vinden van belang dat de lokale overheden voorzieningen treffen zodat er geen knelpunten ontstaan. Vooral als er sprake is van een natuurlijke dood. In geval dat er sprake is van redenen om de procedure te verlengen, is dit zeker gelegitimeerd. De praktijk van de uitvaart naar de landen van oorsprong heeft bovendien laten zien dat deze termijn rekkelijk is. Op die manier kon het niet anders dat begrafenissen pas na meerdere dagen kon plaatsvinden.

3. Het verzorgen van de overledene

In de islamitische traditie is het van belang dat de overledene snel wordt klaargelegd voor de rituele wassing. Die verloopt volgens een bepaalde procedure. Het is van belang dat uitvaartdiensten en familie de mogelijkheid hebben om het lichaam in een gepaste omgeving te reinigen van ontlasting en uitwerpselen. Hierna kan het lichaam volgens de riten van de islam gewassen worden en gewikkeld worden in een geschikte doek. Hiermee is het lichaam klaar om eventueel bewaard worden in een koelcel.

In de islamitische religieuze praktijk komt het niet voor dat het lichaam opgemaakt wordt. Voor het afscheid van de overleden dierbare is het niet aan de orde dat het gezicht of delen van het lichaam zichtbaar zijn. Voor het overledingsgebed is het gebruikelijk dat het lichaam gewikkeld is in een doek of in een kist zichtbaar aanwezig is. Hiervoor wordt het lichaam getransporteerd naar de gewenste gebedsplaats. In de religieuze praktijk komt het ook voor dat de overledingsgebed op 'afstand' wordt gehouden terwijl het lichaam in de koelcel is. Zulke zaken hangen heel erg af van de voor de hand liggende mogelijkheden, van het gebedshuis, voorzieningen van het ziekenhuis en transportmogelijkheden

Het is ons niet bekend dat er in deze fase knelpunten ontstaan.

4. De uitvaart en de uitvaartverzorging

Het is van belang dat de familie van de overledene niet alleen een waardig afscheid neemt maar ook alle ruimte heeft om te rouwen. In de verschillende islamitische gemeenschappen heeft deze aspect verschillende vormen aangenomen. Een belangrijk onderdeel hiervan is dat terwijl de familie zich richt op afscheid, verwerken van het verlies en rouw, de uitvaart en begrafenissen gewoon doorgaan. In de Nederlandse context zijn er, vanuit de moskeeorganisaties, uitvaartverzorgende instanties met eigen fondsen ontstaan. Deze instanties hebben in de loop der tijd een totaalpakket aan diensten ontwikkeld. De aangesloten leden doneren een bepaald bedrag en de betreffende instanties regelen de begrafenissen terwijl de familie alle ruimte heeft om afscheid te nemen en te rouwen. De kwaliteit van de diensten en uitvaartverzorgende instanties worden in deze verhoudingen bepaald. Er zijn moskeekoepels die een uitvaartverzorgende instanties hebben die zich verder hebben geprofessionaliseerd en naar de tevredenheid van de leden de uitvaart verzorgen.

Naar onze zienswijze is het niet nodig dat de nieuwe wet specifieke voorwaarden stelt aan de diensten en professionaliteit van de uitvaartondernemingen. De betreffende moskeekoepel en de aangesloten leden zijn primair verantwoordelijk aan welke eisen deze dienstpakket moet voldoen. De moskeekoepels en het CMO kunnen eventueel overwegen om eventueel extra toezicht te regelen. Tot dan toe heeft CMO geen signalen ontvangen dat

er behoefte bestaat voor zo'n toezicht omdat de moskeekoepels waaronder zo'n uitvaartonderneming ressorteert deze taak vervullen.

5. De Keuze van lijkbezorging

De gangbare praktijk van de lijkbezorging van de islamitische gemeenschappen is dat het stoffelijke overschot van de dierbare op een zorgvuldige manier begraven wordt. De basis van deze praktijk is terug te vinden in de koran. Verder is het in praktijk gebracht door de eerste geloofsgemeenschap van Medina van 7de eeuw na chr. In de uitspraken van de profeet is deze praktijk vastgelegd. Deze bronnen functioneren als richtinggevend voor de rouwdiensten, overleden gebed, vorm van graf en de manier waarop het lichaam wordt toevertrouwd aan de aarde. Daarbij is het van belang om op te merken dat de grondgedachte is dat de mens geschapen is uit de aarde en dat het weer teruggaat naar zijn oorsprong, de aarde. Bij het toevertrouwen van het lichaam aan de aarde vindt niet alleen zorgvuldig plaats maar ook zeer waardig. Het lichaam blijft onschendbaar en bijgelegd met heel veel respect. Door deze behandeling laat de familie, de religieuze begeleider (meestal de imam) en de gemeenschap zien dat zij de overledene respecteren. In de religieuze traditie is het een plicht van de gemeenschap dat de overledene op een gepaste manier wordt begraven. Deze plicht houdt onder meer in dat het lichaam gewassen wordt, een overledingsgebed wordt gehouden en dat er uit de koran wordt geciteerd. Aanvullend op deze religieuze plichten zijn er verschillende gebruiken ontstaan.

Na de verplichte behandeling wordt het lichaam in het graf bijgelegd. Dat wordt op zo'n manier gedaan dat het stoffelijke overschot op een natuurlijke manier opgenomen wordt in de aarde. Belemmering van ontbinding wordt zoveel mogelijk vermeden. De manier waarop de gezondheidsraad de voorwaarden (veiligheid, waardigheid en duurzaamheid) van lijkbezorging heeft besproken spreekt ons heel erg aan en wij herkennen ons daarin. In de praktijk van de begrafenis zien wij deze voorwaarden expliciet terugkomen. De rituele wassing, wikkelen in een doek en snel begraven slaan op de veiligheid. Voordat het lichaam begint te ontbinden en gasvorming ontstaat moet het begraven worden. In de manier waarop het lichaam gebracht en bijgelegd (met koran recitatie, gebedsdiensten en smeekgebeden) wordt zien de waardige behandeling van de overledene. Een vergelijkbare situatie geldt ook voor de duurzaamheid. Het graf wordt langdurig verzorgd en onderhouden. Op allerlei manieren wordt het herkenbaar gemarkeerd. Het graf wordt voldoende diep gemaakt zodat de uitstoot van schadelijke stoffen uitgesloten wordt.

De leekbezorging in de vorm van cremeren komt onder moslims niet voor. Dat geldt ook voor alkalische hydrolyse. Het is niet aan ons om een religieuze gezaghebbende uitspraak te doen over deze vormen van lijkbezorging. Dat is een taak die toekomt aan de gezaghebbende schrift geleerden. Vanuit de islamitische gemeenschap hebben wij zo'n vraag niet voorgelegd gekregen. Wij verwachten niet dat in de nabije toekomst deze vormen van lijkbezorging onderdeel worden van de religieuze praktijk van moslims in Nederland.

6. Voldoende begraafplaatsen

De omvang de burgers met een islamitische geloofsovertuiging in Nederland wordt groter. Steeds meer moslims kiezen om hier in Nederland begraven te worden. Hierdoor ontstaat er steeds groter wordende behoefte aan voldoende begraafplaatsen. Het is een goede ontwikkeling dat gemeentes werken om genoeg begraafplaatsen te realiseren. Vanwege de voorwaarde dat van eeuwigdurende grafurust kunnen de islamitische begraafplaatsen aangemerkt worden als 'bijzonder'. Het is ook van belang dat er op de begraafplaats voorzieningen komen die aansluiten op de religieuze behoeftes van moslims. Zoals een plek voor de wassing, een plek voor overledingsgebed en eventueel afscheid te nemen.

Onder de islamitische gemeenschappen komt het niet voor dat men zich organiseert onder de rechtspersoonlijkheid 'kerkgenootschap'. Omdat de uitdrukking een onderscheidende religieuze overtuiging met aanhang veronderstelt. Bijna alle gemeenschappen maken

gebruik van 'stichting' of 'vereniging'. In hun statuten wordt hun religieuze identiteit en grondslag beschreven en vastgelegd. Het past dat de gemeenten bij het realiseren van voldoende begraafplaatsen samenwerken met de lokale moskeeorganisaties. In geval dat er behoefte bestaat, kunnen deze organisaties de steun van de landelijke koepels vragen. De grafrechten, de daaraan verbonden tijd en hoe de begraafplaats beheerd en toegang daartoe gefaciliteerd worden, moeten deel uitmaken van deze samenwerking.

In de islamitische religieuze praktijk komt de term 'eeuwigdurende grafrecht' niet voor. Het is aan de familie hoelang een graf van hun dierbare herkenbaar blijft. De familie heeft alle recht om zelf uit te maken hoe ze hun graf inrichten, onderhouden en verwaarlozen en hergebruiken voor nieuwe overledene. De religieuze praktijk in de landen van herkomst laten zien dat een graf hergebruikt wordt ongeveer na de derde generatie. Dat betekent dat een graf na ongeveer 30-35 jaar beschikbaar komt voor een nieuwe overledene. Meestal uit dezelfde familie. Naast deze praktijk komt het ook voor, als er schaarste ontstaat voor nieuwe begraafplaatsen, dat families veel sneller een graf hergebruiken. Deze praktijk zien wij vooral ontstaan in zeer grote steden zoals Istanbul, Ankara en Izmir. Naar onze overtuiging moet dit overwogen worden door de families/gezinnen die grafrechten hebben gekocht.